

ОСОБЛИВОСТІ КЛАСИФІКАЦІЇ ДОКАЗІВ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Тетяна Степанова,

викладач Одеського національного університету
ім І. І. Мечникова

У роботі з доказами істотне значення має їх класифікація, що дає змогу правильно організувати та здійснити процес їх збирання, дослідження, оцінки і використання в доведенні, визначити місце кожного з них в системі доказів у справі, більш глибоко вивчити окремі докази, їхні позитивні риси та недоліки для процесу досягнення істини, точніше враховувати їх при оцінці. Така класифікація сприяє більш точному виразу в нормах процесуального права окремих правил збирання, дослідження доказів, їх допустимості та відносності.

Поняття судових доказів характеризується багатогранністю, тому і класифікація доказів, що розроблена процесуальною наукою, припустима по кількох підставах.

Одна з основних класифікацій доказів наведена в Господарському процесуальному кодексі України (ч. 2 ст. 32): *фактичні дані та інші обставини, які мають значення для правильного вирішення господарського спору, встановлюються такими засобами: письмовими і речовими доказами, висновками судових експертів: поясненнями представників сторін та інших осіб, які беруть участь у господарському процесі.*

Поряд з офіційним поділом у процесуальній науці склалося **традиційне уявлення про види доказів — класифікацію** прийнято проводити по *трьох підставах: характер зв'язку доказів з обставинами справи (зміст); джерело формування; процес формування доказу*¹.

Найбезперечнішим в юридичній літературі є **поділ доказів за змістом**: їх умовно можна класифікувати за характером зв'язку змісту доказу з фактом, іцо доводиться, та за процесом формування відомостей (інформації) про факти².

Характер зв'язку доказу з обставинами, що підлягають встановленню, зумовлює наявність прямих і непрямих доказів. Якщо доказ безпосередньо пов'язаний з обставинами, що встано-

влюються, то його прийнято називати **прямим** (наприклад, договір як письмовий доказ безпосередньо підтверджує наявність або відсутність певних умов). Докази, за допомогою яких не можна зробити однозначний висновок про наявність або відсутність якогось факту, називаються **непрямими**. Наприклад, для обґрунтування факту наявності договірних відносин може бути наведено лист з проханням відвантажити товар. Однак такий доказ не підтверджує наявності договірних відносин, він повинен бути оцінений в сукупності з іншими доказами у справі: відвантаженням товару, виставленням рахунку, прийняттям товару тощо³.

Якщо для обґрунтування висновку у господарській справі іноді буває досить одного прямого доказу, то один непрямий доказ ніколи не буває достатнім для обґрунтування правильного висновку про факт. Наприклад, квитанція про поштовий переказ не є достатнім доказом наявності між сторонами договору позики⁴. Такий висновок виходить з природи непрямих доказів. Оскільки з непрямого доказу виходить кілька версій, то для обґрунтування єдино правильного висновку потрібна сукупність непрямих доказів або поєднання прямих і непрямих доказів. Проте прямі докази, як і непрямі, не мають заздалегідь передбаченої сили для суду, їх слід оцінювати в сукупності з іншими доказами.

Практичне значення розподілу доказів на прямі та непрямі полягає в тому, що:

- наявність прямих доказів не виключає можливості спростування їх змісту, тому вимога всебічності дослідження всіх обставин у справі повинна виконуватися судом і за наявністю прямих доказів;
- відмінність між цими доказами враховується судом при збиранні доказів. Непрямі докази повинні бути в такому обсязі, щоб була можливість виключити всі припущення, що впливають з них, крім одного.

У процесі формування відомостей про факти докази можна поділити на первинні

¹Белкин А. Р. Теория доказывания. - М., 1999. - С. 16-17; Арбитражный процесс // Под. ред. В. В. Яркова. - М., 1998. - С. 124-126.

²Треушников М. К. Судебные доказательства. — М., 1997. - С. 102.

³Арбитражный процесс. - С. 124-126.

⁴Бюллетень Верховного Суда РСФСР. - 1972. - № 1. - С. 2-3.

і похідні. **Первинні** (першоджерела) формуються внаслідок безпосереднього впливу шуканого факту на носій інформації (у процесуально-правовій сфері це оригінал договору, недоброякісний товар тощо).

Похідними (копіями) називаються докази, зміст яких відтворює відомості, отримані з інших джерел (копія договору, фотографія недоброякісного товару тощо).

Іноді використання похідних доказів у господарському процесі є об'єктивною необхідністю. Зокрема, з розвитком технічного прогресу створюються електронні копії документів, ксерокопії, які виступають у процесі як похідні докази, свідомо створені людиною.

За уявною теоретичністю подібних класифікацій є практичне значення. Потрібно враховувати ту обставину, що похідні докази формуються пізніше первинних і містять менший обсяг інформації, тому можливі випадки спотворення і деякої втрати інформації при переході її від первинного носія до похідного. Українське господарське процесуальне право не містить обмежень у використанні похідних доказів. Однак ст. 36 ГПК України підкреслює, що *«письмові докази подаються в оригіналі або в належним чином засвідченій копії», «оригінали документів подаються, коли обставини справи відповідно до законодавства мають бути засвідчені тільки такими документами, а також в інших випадках на вимогу господарського суду»*.

Отже, український законодавець встановив, що при користуванні похідними доказами слід максимально прагнути до знаходження первинних доказів, першоджерел інформації. Проте це прагнення не означає, що похідні не можуть привести до достовірних висновків, що вони докази «другого сорту».

Розвиток ксерокопіювальної техніки робить похідні докази більш достовірними, однак слід враховувати наявність можливих відмінностей в процесі дослідження доказів. Особисті докази завжди мають відбиток особистості, яка сприймала події, а потім відтворювала їх в суді, що також необхідно враховувати при оцінці доказів. Недаремно в англійському процесі діє *правило «кращого доказу»*: якщо суду доступні обидва види доказів (першоджерело та похідний доказ), то повинен бути представлений кращий доказ - першоджерело. Копія може бути представлена у виняткових випадках.

Похідними доказами англійські юристи називають: чутку, коли свідок вказує як на джерело на іншу особу; вторинні докази, коли зміст документа доводиться до суду або шляхом пояснень, або за допомогою копій; коли дійсне джерело доказу є річчю і її зовнішній вигляд описується свідком¹.

Пучинский В. К. Английский гражданский процесс. - М., 1974. - С. 152-154.

Поділ доказів на первинні та похідні має істотне значення для практики судового доведення:

- дає змогу правильно вести процес дослідження доказів у ході судового розгляду, правильно ставити питання перед стороною, експертом і з'ясувати відомості, важливі у справі;

- закон зобов'язує отримувати первинні докази у разі сумнівів у правильності похідних; при дослідженні доказів необхідно проводити перевірку умов формування похідних доказів і обставин, що впливають на їх достовірність;

- суддя (суд) не може відмовити в залученні до справи доказів унаслідок того, що вони не є першоджерелами. Достовірність як первинних, так і похідних доказів оцінюється судом внаслідок їх зіставлення зі всіма матеріалами справи.

Класифікація доказів за процесуальною формою, тобто за засобами закріплення і збереження фактичних даних (інформації) на джерелах проводиться залежно від того, чи є джерелом доказу чоловік або матеріальний об'єкт. За цією класифікацією докази можна поділити на особисті та речовинні (предметні). Якщо відомості про факти виходять від людини і доводяться до суду людиною - наявний **особистий** доказ. Якщо ж відомості про факти «змертвілі» на предметах неживої природи, речах, це - **предметний (речовинний)** доказ.

У процесі збирання, дослідження і оцінки особистих доказів слід враховувати їх особливість: носієм фактичних даних завжди є людина, яка повинна бути здатною свідчити, тобто правильно сприймати, зберігати в пам'яті та відтворювати сприйняте. Тому використання особистих доказів у процесі доведення вимагає врахування психологічних характеристик особи, а також різних форм інтересу в повідомленні достовірних фактичних даних. Якщо сторона має юридичний інтерес у сприятливому вирішенні справи, то свідок такого інтересу не має (однак це не означає, що у свідка не може бути іншої зацікавленості, викликаної особистими відносинами з позивачем або відповідачем).

У теорії доказів немає єдності в проведенні даної класифікації, однак більшість авторів до особистих доказів відносять пояснення сторін, третіх осіб, свідчення свідків, висновки експертів, а до речовинних - письмові й речові докази². Однак, наприклад, К. Юдельсон до особистих доказів відносить також письмові докази. Він мотивує свою позицію тим, що письмові докази завжди виходять від конкретних осіб і не має значення, що зміст закріплений на матеріальному об'єкті³.

¹Курылев С. **14** Основы теории доказывания в советском правосудии. - Минск, 1969. - С. 177-179.

²Гражданский процесс: Учебник для юридических вузов / Под ред. проф. М. К. Треушников. - М., 1998. - С. 163-164.

³Гражданский процесс. - М., 1972. - С. 180.

С. Курильов крім особистих і речових доказів виділив третій підвид - *змішані* докази, до яких відніс висновок експерта (експерт вивчає спочатку речові докази, надані в його розпорядження, перетворює отримані з цього джерела докази і самостійно стає джерелом нового доказу - висновку експерта³). Вважаємо, що такий поділ має підстави, адже інформацію про факти можна одержати з двох джерел - особистого і речовинного.

Згідно з англійською класифікацією судових доказів особисті докази мають свої різновиди зі спеціальними назвами, наприклад, *висновок експерта* і *думка свідка*. Особисте свідчення, що надане в письмовій формі, а не живим голосом, є «*афідевітом*», зданим офіційній особі на зберігання.

Залежно від можливостей використання доказів як засобів обґрунтування кінцевого виводу докази можуть розподілятися на *достатні, недостатні, достовірні, недостовірні* та ін. В доказувальному праві Англії і США судові докази розподіляються також на *усні та письмові, безпосередні та опосередковані, доброякісні та недоброякісні, справжні й несправжні, кращі докази*² та ін. В американському праві є поняття «*доказу захисту*»².

Особливо потрібно розкрити сутність так званих *необхідних* доказів - це докази, без яких справа не може бути вирішеною. Наприклад, якщо позивач не додав до позовної заяви про визнання угоди недійсною копію договору, то суд має право вказати на необхідність представлення такого доказу. Необхідні докази не володіють заздалегідь встановленою доказувальною силою та не мають якихось переваг перед іншими, але за їх відсутності суд не може встановити правовідносини, що існують між сторонами. Непредставлення необхідних доказів затягує процес і в результаті призводить до неможливості правильного вирішення спору. Тому потрібно знати, які докази і за якою категорією справ повинні бути представлені. Інформація про це міститься в законодавчих і нормативних актах України. Наприклад, у ст. 7 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» перелічено документи, які необхідно додати до заяви боржника. Це рішення власника майна (органу, уповноваженого управляти майном) - боржника про звернення боржника до господарського суду з заявою, бухгалтерський баланс на останню звітну дату, підписаний керівником і бухгалтером підприємства-боржника, інші документи, які підтверджують неплатоспроможність боржника.

Виходячи з викладеного вище, підсумуємо, що судові докази, які використовують у процесі доведення при розгляді справ у порядку господарського судочинства, можуть бути класифіковані за рядом ознак, охопити які єдиною класифікацією з однією підставою неможливо. Тому класифікацію доказів провадять за кількома підставами.

Для класифікації доказів у господарському процесі можуть бути використані загальні положення класифікації доказів у цивільному і кримінальному судочинстві. Класифікацію можна провести за такими ознаками: характером зв'язку змісту доказу з фактом, що встановлюється, - *прямі та непрямі докази*; процесом формування відомостей про факти - *первинні й похідні*; джерелом доказів - *особисті та речові*⁴. Існують й інші класифікації, наприклад, поділ на *достатні й недостатні, достовірні та недостовірні, усні та письмові, безпосередні й опосередковані, доброякісні й недоброякісні та інші докази*. Класифікація доказів дає можливість виявити відмінності та схожість між ними, оскільки докази, різні за своїм походженням, мають різну структуру і безпосередні функції в процесі доведення, що дає змогу дійти висновку про неперевершене значення детального вивчення господарського доказувального права. На сьогодні, у період проведення судової реформи, в процесі переходу до нового, більш високого та професійного рівня судочинства, зазначена проблема стає найактуальнішою.

³Там само. - С. 178

⁴Арбитражный процесс // Под. ред. М. К. Треуш-никова. - М., 1997. - С.

²Пучинений В. К. Вказ. праця. - С. 177.

